

Др ЈАРОСЛАВ ДАШИЋ

БАНКАРСТВО У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Развој занатства и индустрије у Србији у другој половини XIX века утицао је на бржи просперитет производних снага и друштва уопште. Све је то било у корелационој вези с робноовчаним односима. У то доба Србија се, после ропства под Турцима, све више ослобађала остатака феудализма и улазила у ново, савременије друштво. Од добијања аутономије у Србији су се нарочито развијале пољопривреда и трговина — да би се, све брже, натурална привреда замењивала робном. Истовремено, са изменом привредне структуре, распадало се патријархално задругарство и дошло је до уситњавања земљишног поседа. У трговачком слоју почиње образовање буржоазије. Из овог слоја и богатијег дела сељаштва настаје класа капиталиста, која је све присутнија у владајућим круговима. Нова капиталистичка класа, с економским јачањем, преузима и политичку власт. На другој страни, осиромашени слој сељака претвара се у најамне раднике, који, с радницима у капиталистичкој мануфактури, представљају нову пролетерску, експлоатисану класу. Бездушна експлоатација радника, с радним временом и до 16 часова дневно, ствара армију обесправ-

љених радника у градским радионицама и беземљаша на селу. Радило се о успостављању нових капиталистичких продукционих односа.

Ово су историјски, економски и политички односи у Србији у време када је започео процес формирања капитала и капиталистичког начина производње. У тим процесима новац почиње да представља одлучујући чинилац у продирању робно-новчаних односа. За новцем је била све већа потражња. На ово је нарочито утицала обавеза плаћања харача Порти у новцу. Главни новчани приход се у Србији почетком и средином XIX века остваривао извозом стоке у Аустрију и Угарску. Из тих земаља у Србију је улазио страни новац. На ужем српском подручју од Карађорђа, до краља Милана циркулисао је страни новац: 43 врсте — 10 златних, 28 сребрних и пет бакарних. Новац се, по пореклу, делио на две велике групе: турски и цесарски. Цесарски је обухватао не само аустријски, већ и сав остали златни и сребрни новац европског порекла и сматрао се за бољи и „чистији“ од турског. Главне врсте новца биле су: од златних — аустријски дукати и турска мамудија, од сребрних — талири, орлаши и крсташи, а од бакарних — турски грошеви и марјашаи. Све је ово било присутно до ковања првог српског новца у XIX веку, дакле преко 400 година по искивању последњег средњовековног новца, средином XV века. На основу предлога на Михољданској скупштини, одржаној 11. октобра 1867. године, и решења кнеза Михаила од 15. марта 1868, почело је ковање бакарног новца од 10, пет и једне пореске паре са ликом кнеза Михаила и ознаком 1868. године.¹ Затим је 30. новембра 1873. године донесен Закон о ковању српске сребрне монете, према коме је Србија примила за своју сребрну монету начело и одредбе конвенције о Латинској унији од 23. децембра 1865. По овом закону, основна јединица српске сребрне монете је — динар. Ковање српског новца извршено је са ознаком 1875. године с ликом кнеза Милана Обреновића. Након овога донесен је Закон о српским народним новцима од 10. децембра 1878. године: прописано је да основу српских народних новаца сачињава динар, да динар садржи 0,835 чистог сребра, да је тежак пет грама и да се дели на сто делова, који се називају динарске паре. Овим законом било је предвиђено ковање златног новца од 20 и 10 динара, новог сребрног новца од пет, два, једног и пола динара, као и могућност ковања бакарног новца од 10, пет, две и једне паре. Тежина и финоћа овог новца утврђени су на следећи начин: код златника („Мила-

новог златника“) финоћа 900/1000, а тежина 6,45161 грама од 20, односно 3,22580 грама код златника од 10 динара: код сребрника — финоћа 900/1000 код комада од пет динара и 835/1000 код комада од два, једног и пола динара, а тежина овог новца износила је 25, 10, пет и 2,5 грама. Овај новац искован је са ликом Милана Обреновића и ознаком 1879. године и пуштен у оптицај: златни — 16. децембра 1879, сребрни — 25. јула 1880, а бакарни 3. априла 1880. Ковање новца извршено је делом у Бечу и у Француској ковници новца.² По Закону о ковању ситног новца од 1. јануара 1883. године, искован и новац од никла од 20, 10 и пет пара, са ознаком 1883. године. Након овога донесен је 15. јуна 1884. године и Закон о замени бакарног ситног новца новцем од никла. До оснивања Народне банке и почетка њеног рада (1884) у обновљеној Србији исковано је златног, сребрног, никленог и бакарног новца за 24.734.737. номиналних динара.³

ОСНИВАЊЕ УПРАВЕ ФОНДОВА И ОКРУЖНИХ ШТЕДИОНИЦА

Са релативним побољшањем политичких прилика у Србији и развојем робно-новчаних односа, постепено долази до акумулирања новца на нивоу српске државе. Овоме доприноси аутономно право (ферман из 1820) да српска власт прикупља годишњи харач и да Србија непосредно испуњава вазалне обавезе према Порти. Ово је утицало да се стварају разлике између прикупљених новчаних средстава на име пореза и извршавања обавеза према Порти на бази 43.527 „харачких глава“, колико је утврђено према попису из 1816. године. На овај начин државној каси остајао је знатни износ новчаних средстава. У почетку је кнез Милош Обреновић тај новац непосредно позајмљивао, да би касније, 1839. године, биле основане две државне финансијске институције: државни банкер („провитељствени банкер“) и кредит приватним лицима из државне касене резерве.⁴ Државни банкер је тромесечно извршавао све обавезе према београдском паши у турском новцу. У недостатку овог новца, обављене су финансијске трансакције на бази дуката. Ове послове конверзије извршавали су тада најпознатији српски трговци. Што се тиче другог института из 1839. године — кредите из државне касене резерве могли су да користе државни чиновници и трговци блиски кнезу Милошу. Други извор кредита у тадаш-

њој Србији био је читав систем црквених и школских фондова, као и судских депозита, коришћених за одобравање позајмица. У то време организацијом одобравања кредита, односно позајмица, истицали су се трговци, државни чиновници и богати сељаци. Овај слој људи истовремено је био корисник кредита у државној каси и разним фондовима по ниским каматним стопама — да би тај новац давао на позајмицу по високим интересним стопама (изан 12 одсто). Овако давање кредита, односно позајмица, било је зеленашког карактера и неминовно је водило осиромашењу сељака. Истовремено трајао је процес стварања српске буржоазије.

„У циљу сређивања кредитних прилика, 16. августа 1862. године донет је Закон о образовању Управе фондова, којој се поверава управљање свим црквеним и школским фондовима, судским депозитима и пупилним улозима. Управа фондова је, поред тога, имала задатак да се бави и прикупљањем штедних улога од приватних лица и општина и одобравањем кредита на основу залога непокретности (хипотекарни кредит) уз камату од 6 одсто... Зајмове код Управе фондова претежно су користили београдски трговци и државни чиновници, а затим грађани и трговци из градова у унутрашњости Србије. Према статистици из 1910. године. Београд је користио 52,5% свих зајмова одобрених од Управе фондова, градови у унутрашњости 32,3%, а село само 15,2%. То значи да су градови користили 84,8% свих зајмова, док је у исто време 84% укупног становништва представљало сеоско становништво“.⁵

Услед ограничених могућности да сељаци и ситне занатлије користе повољније кредите од Управе фондова, основано је 1871. године пет, односно седам, окружних штедионица у унутрашњости Србије. Извори средстава ових штедионица били су од Управе фондова, црквених и манастирских фондова, општинских пореза, општинских депозита и улога на штедњу. За обавезе ових банкарских организација гарантовала је држава. Средства штедионица била су брзо исцрпена, па су оне све брже западале у кризу. Управа фондова и окружне штедионице су 1895. године исказале губитке од три милиона динара. Ове банкарске институције, односно окружне штедионице ликвидирани су 1895. године, а њихово пословање пренето на Управу фондова. Ова државна финансијска установа при Министарству трансформисана је 1898. године у самосталну државну институцију за хипотекарни кредит, односно Хипотекарну банку, по узору на овакве и сличне банке западних земаља.

ОСНИВАЊЕ ПРВЕ СРПСКЕ БАНКЕ И НАРОДНЕ БАНКЕ У СРБИЈИ

У време ослобађања од Турака Србија је била привредно заостала земља. Држава је улагала напоре да својом интервенцијом подстакне развој привреде. У том правцу донела је 1847. године Уредбу о еснафима. Еснафска организација заната, са својим монополским правима на занат и против свих видова конкуренције, против оснивања фабрика у Србији, имала је подршку у јавности и међу тадашњим политичарима. Међутим, постепено су се мењала понашања, а привредна политика бивала је либералнија. По угледу на развијеније земље, постепено се развијала индустрија, а све брже пуцали еснафски обручи.

Средином XIX века први пут се чуло мишљење да развој индустрије има велики значај за напредак Србије. То је покренуо Илија Гарашанин у представци Државном савету 1849. године.⁶ У тадашњи живот Србије много се мешала Аустрија — и у економском, и политичком погледу. Аустрија је била највећи купац робе из Србије и, истовремено, лиферант индустријске робе по веома ниским царинама, уз претњу да ће завести економске санкције ако јој не одговара политика Србије.

Истовремено, у Србији су биле тешке кредитне прилике, што је успоравало привредни развој. Ово је подстакло тадашњу привредну јавност да тражи излаз из новчане кризе. Тако се 1845. године јавља први напис у „Србским новинама“ — „Данашња новчана криза“, у коме се тражи оснивање „Србске народне банке“ као банкарске институције, која ће ковати и издавати новац.⁷

Требало је да прође доста времена до оснивања емисионе банке у Србији. Група београдских трговаца, на челу са Живком Карабиберовићем, ступила је у пословни однос са банкарима у Пешти и Бечу у циљу оснивања банкарске организације у Београду. На основу ових преговора, закључен је, 4. марта 1869. године, међусобни уговор: да акцијски капитал Прве српске банке буде 1.000.000. динара, с тим да половину упише Пештанска банка; да Пештанска банка стиче право учешћа у капиталу предузећа које оснива Прва српска банка са најмање 25 одсто и правом првенства у неуписаном делу капитала, а Прва српска банка може учествовати у капиталу предузећа које оснива Пештанска банка са пет одсто.⁸

Управу Прве српске банке сачињавали су: осам београдских акционара и три представника Пештанске банке.

Капитал банке је био подељен, односно емитовано је 25.000 акција од по 40 дуката. Прва уплата до краја септембра 1869. износила је 120.000 дуката, а друга са јануаром 1872. године — 40.000 дуката. Банка је почела да ради 2. октобра 1869.

Прва српска банка, по одобрењу статута, од Министарства финансија Србије добила је повластицу којом је гарантовано да се у року од пет година неће дозволити ни једном страном акционарском друштву да у Србији оснује банку.⁹

Прва српска банка је две и по године успешно радила. Бавила се финансијским пласманима и трансакцијама, трговином дрвима и храном, која јој је првих година доносила добит, али 1872. и 1873. на овим пословима имала је губитак од око 4.000 дуката. Чланови управе користили су свој положај за обављање разних шпекулативних послова. Истовремено, у то доба била је велика светска економска криза (1871—1873), која је убрзала процес стечаја ове банке.

У овом периоду основане су четири банке: Београдски кредитни завод у Београду (1870), Смедеревска кредитна банка (1871), Пожаревачка банка (1871) и Ваљевска штедионица (1871). Сви ови заводи располагали су малим капиталима и давали су зајмове занатлијама и ситним трговцима. Уз Управу фондова и пет окружних штедионица, тада је у Србији радило 11 банака и кредитних институција.¹⁰ Престанак рада Прве српске банке заплашио је многе привреднике и изазвао неповерење према новчаним заводима, тако да је настао извештај застој у њиховом оснивању. Након овога, тек 1881. године, основана је Шабачка штедионица, затим Обреновачка штедионица (1882) и Београдска задруга (1883. године).

Све се ово догађало у време када, после српско-турских ратова на Јавору и Топлици, долази до извесне стабилизације на економском и политичком плану. Интензивније се развијала пољопривредна, занатска, а потом и индустријска производња. Извоз и увоз робе били су све већи, што је утицало на бржу и савременију циркулацију финансијског капитала.

Признавање независности Србије на Берлинском конгресу 1878. године утицало је на развој привреде и сређивање новчаних прилика (уместо 43 врсте новца, у Србији се уводи динар као новчана јединица и почиње његово ковање), што се крунише оснивањем Народне банке. Од раније је постојала идеја имућнијег сло-

ја трговачко-индустријске буржоазије да у Србији буде основан емисиони завод на основама домаћег капитала. Народна скупштина усвојила је 30. децембра 1882. Закон о привилегованој Народној банци, који је потврђен 6. јануара 1883. У току 1883. вршене су припреме за упис акцијског капитала. Почетком 1884. године Народна банка је конституисана и отпочела је рад — 2. јула 1884.¹¹

При оснивању ове банке, поред познате две алтернативе — приватни инострани капитал или приватни домаћи капитал — постојала је трећа варијанта: о државној емисионој установи. Овај трећи концепт биће реализован тек шест деценија касније оснивањем Народне банке ДФЈ (1945).

У току активности (1883) за упис акција Народне банке Србије на основама домаћег капитала одзив је превазишао сва очекивања. „Уместо 20.000, уписано је укупно 38.051 комада акција. Тако је Народна банка отпочела с радом са капиталом од 2,946.625 динара, док је акцијски капитал свих постојећих приватних новчаних завода тада у Србији износио укупно 3.250.000 динара. У Београду је 1.490 лица уписало 26.990 акција, а у свим окрузима Србије су 2.183 лица уписала свега 12.060 акција“.¹²

Међу уписницима акција вероватно је било и људи из чачанског краја. Колико — услед недостатка историјске грађе — није познато. Међутим, познато је да је и Илија Кривачић, трговац, а потом и банкар из Чачка, при оснивању Народне банке (1883) уписао седам акција.¹³

Привилегована Народна банка бавила се у то време издавањем новчаница, куповином и продајом злата и сребра, есконтом и реесконтом меница, давањем зајмова по основу залог, давањем зајмова новчаним заводима, примањем новца на текуће рачуне, наплатом у земљи и иностранству, исплатама за рачун државе, посредовањем при закључивању зајмова између државе и других јавних установа. Први и најважнији задатак ове банке односио се на емисију новчаница. Законом из 1883. године установљен је систем златног паритета, по коме су новчанице утврђене на 50, 100, 500 и 1.000 динара морале бити, у свако доба, на захтев, исплаћене у злату.

ПРВЕ БАНКЕ У ЧАЧКУ

У другом таласу оснивања акционарских банака — осамдесетих година XIX века настале су: Шабачка штедионица (1881), Обреновачка штедионица (1882), Српска кредитна банка у Београ-

ду (1883), Народна банка у Београду (1883), али и банке у чачанском и другим крајевима Србије.

У западној Србији већ 1884/1885. основане су банке у Ужицу, Чачку и Краљеву. Потом и у другим местима Србије: Пожега, Горњи Милановац, Љиг, Лозница, Трстеник, Гуча...

Прва акционарска банка у Чачку је основана 10. фебруара 1885. под називом Чачанска штедионица. О овом догађају Илија Кривачић је у свом дневнику записао: „Договорим се ја са друговима Илијом К. Илићем и Владимиром Антонијевићем бакалима из Чачка да оснујемо новчани Завод у Чачку, и тако ми 10. фебруара 1885. год. сазовемо збор грађана који нас подпомогну те оснујемо „Чачанску штедионицу“ и тад ја упишем 50 ком. Акција по 50 Динара. У ово доба није било лако основати новчани завод, јер то беше новост за Србију а камоли За нас Чачане“.¹⁴

Могло би се рећи да је ово прва банкарска установа у Чачку. Међутим, ствари не стоје тако. Постојале су извесне дилеме око тога да ли је пре ње основана нека банкарска установа, односно окружна штедионица, или су извесни банкарски послови обављани само у оквиру, односно преко Управе фондова. Потребно је ово расветлити.

Почетком седамдесетих година XIX века, поред Управе фондова, у унутрашњости Србије осниване су окружне штедионице са задатком да се, кредитирањем сељака, занатлија и трговаца, подстакне привредни живот.

У то време у Чачку је било седиште Окружног начелства. По том основу требало је очекивати да је основана окружна штедионица и у Чачку. С друге стране, сигурно се зна да ове штедионице нису осниване у свим окрузима, па је постојала дилема: да ли је у Чачку била оваква банкарска установа? До скорашњих дана ово питање остало је без одговора. О овом значајном моменту за Чачак и ширу економску историографију писано је у неким радовима, мада недовољно и до краја неистражено. На пример, др Драгутин Гајић у раду „Настанак и развој банкарства у Србији до првог светског рата“ („Месечни информатор“, Београд, 1985), не наводи у којим местима су постојале окружне штедионице, затим не утврђује ближе податке о оснивању Чачанске штедионице и Чачанске банке, већ само у фусноти пише о спајању ове две банке 1921. године. Др Станоје Мандић, био је шири и прецизнији кад се тиче чачанског банкарства. Овај аутор је цитирао неколико до-

кумената, на основу којих је извео закључак о раду Окружне штедионице у Чачку седамдесетих година XIX века.^{14а}

После дужег истраживања, на основу већег броја докумената, недвосмислено је утврђено да је Окружна штедионица у Чачку основана 1871. и да је почела рад 1872. године.

Докази су речити:

При оснивању окружних штедионица у Србији 1871. године, ово је учињено и за Чачак. Министар финансија А. Јовановић, својим писмом од 23. јануара 1872. године, обавестио је Начелство округа чачанског да је за руководиоца Окружне штедионице у Чачку, указом од 15. јануара 1872. постављен Стеван Шумкарац. У овом документу се, поред осталог каже: „На предлог мој Намесници књажевог достојанства у име Његове Светлости Књаза Српског Милана М. Обреновића IV. указом од 15 тек. мес. поставили су: члана III класе Суда Окр. Чачанског Стевана Шумкарца за руководиоца Окр. Штедионице III класе (мисли се на чиновника III класе Стевана Шумкарца, а не на Окружну штедионицу III класе — примедба ЈД) у Чачку“.¹⁵ (Међутим, у историјској грађи коју поседујемо, од 1881. године руководилац Окружне штедионице је извесни Ракетић). У првој години рада испољила се извесна активност ове банкарске установе. О томе говоре расположива документа.

Окружна штедионица у Чачку својим решењем од 1. новембра 1872. године одобрила је зајам од 40 цесарских дуката на три године Дмитру Ђорђевићу из Горачића. За одобрење овог зајама тражилац кредита поднео је доказ — процену да његова имовина вреди 80 цесарских дуката. Да би му се издао зајам, решењем о његовом одобрењу наложено је Дмитру Ђорђевићу да преда потписану облигацију и „уверење од полицајне власти, да имање његово није узето у попис за наплату каквих дугова његових“.¹⁶ Ово решење је потписао руководатељ Окружне штедионице Стеван Шумкарац, али и председник Управног одбора (није читко). Дмитар Ђорђевић је поднео облигацију, уз сведоке Мијајла Благојевића, механџију, и Вукосава Павловића, пандура, да је признао дуг и интерес и да је потписао облигацију 1. новембра 1872.

Затим је Окружна штедионица одобрила Вучићу и Михајлу Плазина, браћи из Губереваца, кредит од 480 динара. Међутим, да би Штедионица осигурала наплату овог дуга, тражила је гаранцију општине губеревачке. Председник суда општине губеревачке, Вукола Ракићевић, чланови суда и одобрници издали су, 12. октобра

1881. године, својеврсну гаранцију, односно јемство тадашње општине губеревачке: „Вучићу и Михајлу браћи Плазина из Губеревача среза Драгачевског округа чачанског потребан је зајам из касе Штедионице округа чачанског у 480 динара да купе волове којима ће радити и да начине кућу, Одбор Општине Губеревачке признајући ту исту потребу Вучићу и Михајлову према тачци 5. члана 17. закона о окружним Штедионицама, а сходно члану 71 закона о устројству општина и општинске власти решио је збор општински према измени и допуни истог закона на своме састанку од 11. октобра одобрио је да се истоме Вучићу и Михајлу може издати у 480 динара на лично јемство општине која ће не само за ту суму зајма, но и за интерес и интерес, на интерес ако дужник неби бијо у стању то платити одговорна бити“.¹⁷ Услед ненаплативости од главних дужника, Окружна штедионица, односно Управа фондова и Хипотекарна банка, настојали су да преко суда реализују ову гаранцију. О овом кредиту водио се спор од 1885. до 1925. године да би решењем Апелационог суда у Београду 3. јануара 1925. био означен као застарело потраживање.

Окружна штедионица у Чачку није се бавила само банкарским пословима са грађанима, већ је обезбеђивала средства и за изградњу појединих већих објеката, како би рекли савременим језиком — финансирањем инвестиционих радова. О томе говори документ у коме тадашњи министар финансија, 20. децембра 1876. године, даје налог Начелству округа чачанског, односно Окружној штедионици, да од својих новаца учествује у финансирању студеничке школе.

„У одговору на извештаје начелства тог од 29. октобра т.г. К.№ 3354, од 12. пр. мес. К.№ 3493 и од 17. тек. мес. К.№ 3980. јављам му, да сам ја под данашњим препоруком штедионици тамошњег округа, да она само из својих новаца, које буде добила, издаје на име капитала, који је скупљен на грађење студеничке школе и који се код ње на руковању налази, а да на име тога ништа из касе тог начелства не узима; према чему нека се и начелство управља“.¹⁸

Документ указује да се Окружна штедионица у Чачку бавила финансирањем оваквих и сличних послова на широј територији Округа чачанског. Она је држала код себе разне депозите, међу којима и средства за грађење студеничке школе.

О кредитирању и тешкоћама наплате потраживања Окружне штедионице у Чачку говоре још нека документа:

Министар унутрашњих дела, својим писмом од 26. фебруара 1887. године, опоменуо је Начелство округа чачанског на извршавање наплата по донетим пресудама у корист Штедионице чачанске. У писму се, поред осталог, каже: „Господин министар народне привреде 23. овог месеца П№ 347. доставио је министру унутрашњих дела да Штедионица чачанска има на извршавању код полицијских власти у том Округу 300 извршних пресуда, од којих неке и по 13 година чекају на извршење и по којима поменута Штедионица има знатне суме да прима, док међу тим она трпи оскудицу у новцу, који јој је преко потребан за неодложна плаћања...

Услед тога министар унутрашњих дела препоручује Начелству, да најживље настане да се примања тамошње Штедионице, која има по извршним пресудама, која леже на извршење код Начелства тога и код средских власти у томе Округу, одмах у извршење предузму и најскорије изврше, како Штедионица не би имала узрока поново жалити се за неизвршење“.¹⁹

У писму од 26. јуна 1887. године, на основу извештаја Начелства округа чачанског, министар унутрашњих дела обавештава министра народне привреде о разлозима за неизвршење извршних пресуда: „Код начелника Среза драгачевског застала су извршења једино због нагомиланих пречих послова као: извиђаја убијства, гоњење хајдука, хватање и протеривање хајдучких јатака и купљења пореза. Код начелника Среза трнавског наступио је застој не само по извршењима за Штедионицу, већ и за друге, од када је у интересу штедне укинут један писар истог Среза, али од кад је господин министар финансија дозволио да се и порески надзорник може употребити на полицијске послове, од тада се живље ради на извршењима штедионичких предмета“. Затим је препоручено начелнику „да настане код средских власти у томе Округу да ове сада у законом року извршавају наплате од дужника тамошње окружне штедионице, како ова не би имала узрока поново жалити се за неизвршење“.²⁰

Ова историјска грађа доказује оно што се не може више сумњичити и оспоравати — да је у Чачку постојала Окружна штедионица од 1871, односно да је радила од 1872. до 1895. године, делећи судбину осталих установа ове врсте у Србији.

У развоју капиталистичког начина производње са концентрацијом и централизацијом домаћег и иностраног капитала, овакво формиране државне штедионице нису више могле да опстану. Без обзира на њихове недостатке, оне су дале велики допринос у ра-

звоју пословних финансија, мада у новим односима нису више могле опстати, уступајући место савременом банкарству.

Као логичан наставак привредне активности, у другом таласу развоја пословног банкарства основани су: Чачанска штедионица (1885), Горњомилановачка штедионица (1888), Чачанска задруга А. Д. (1892), Чачанска удеоичка, односно акционарска задруга (1900), Чачански кредитни завод у Чачку (1901), Драгачевска задруга А. Д. у Гучи (1906), Рудничка банка А. Д. у Горњем Милановцу (1908), Таковска банка у Горњем Милановцу (1910) и Рудничка окружна задруга А. Д. у Горњем Милановцу (1911). То су биле пословне банке у чачанском крају до првог светског рата, што, без сумње, представља посебно привредно и политичко раздобље у развоју друштвених односа уопште.

У време настанка чачанског банкарства, седамдестих и осамдесетих година XIX века, читав овај крај Србије почео се интензивније развијати. Покушаћемо да укажемо, преко неколико основних параметара, на привредни и друштвени развој Чачка, Горњег Милановца и Гуче у то доба, пошто је развој банкарства неодвојив од укупних економских и других кретања.

Чачак је крајем шесте деценије XIX века био окружно седиште, што му је давало посебно место у тадашњој административној подели Србије. Град је средином осме деценије имао око 2.290 становника (1.393 мушких и 897 женских). У то време почео се снажније развијати. Занатство и трговина, са својим еснафским асоцијацијама, били су све израженији. Чачак је 1877. године имао: 620 приватних кућа, 197 дућана, 16 механа, четири мушке основне школе (са два учитеља и 87 ученика), четири женске основне школе (са три учитељице и 63 ученице).²¹ Почела је изградња зграде окружног здања 1875. године. У истој години подигнута је зграда Основне школе (у којој је била гимназија, па Срески суд — порушена је бомбардовањем Чачка 1941. од стране Немаца, на том месту је сада зграда Скупштине општине). Реновирана је црква чачанска (1882). Чачанска општина озидала је десет дућана на Малој пијаци, где су смештени касапи. Покалдрмисана је Мала пијаца, улице према гробљу и Улица Цара Лазара (сада Улица др Драгише Мишовића). Породица Максима и Петра Николића, (банкара, почела је изградњу велике куће у Сарајевској улици 1884. године (садашња зграда у Улици Ратка Митровића, са улазним луком у двориште). Основана је Чачанска штедионица — 1885. године.

Од индустријских капацитета у Чачку је радила Фабрика пива Фердинанда Крена, подигнута 1860, али и Парни млин (1889), кога су подигли трговци Илија Кривачић, Владимир Антонијевић и Петар М. Николић. Општина чачанска је добила регулациони и привелациони план (1892). Изграђен је хотел „Крен“ (1900). Подигнута је зграда Чачанске штедионице (1898). Она се налазила на месту садашње робне куће „Инекс-Стјеник“. Године 1900. почела је изградња Чачанске касарне (садашња касарна „Ратко Митровић“). Кроз Овчарско-кабларску клисуру просечен је пут (1901—1908) до Овчар Бање. У то време у центру града интензивно су грађени дућани и пекарнице. Подигнут је гвоздени мост на Западној Морави са три камена стуба (1905). Започето је копање тунела у Овчар Бањи за електричну централу (1905). Кантар-вага изграђена је у „Врбаку“ 1906. године (данашњи Трг Буре Салаја). Подигнута је зграда хотела „Русија“ 1907. године (била је на месту садашње робне куће „Инекс-Стјеник“). Тих година (1908) почели су радови на подизању насипа за железничку пругу од Сталаћа и Краљева према Чачку, али и припреме за изградњу железничке станице у Чачку.²¹

Поред постојећих занатлијских, у Чачку је 15. јануара 1897. основан Руднички извознички еснаф. У то време од чланова еснафа захтевана је писмена изјава да ће извозничку радњу упражњавати, што потврђује да је спољнотрговинском послу придаван велики значај. Овај еснаф основали су трговци — извозници робе са ширег подручја чачанског краја: Петар М. Николић, Веселин И. Миликић, Лука Васикић, Јанко Ерић, Никола М. Павловић, Милош Главинић, Алекса Пушељић и Никола Чолић, сви из Чачка, Милутин Мајданац из Мајдана. Петар Павловић и Светозар Коњушанин из Горњег Милановца, Мијаило Новаковић из Доње Горевнице, Обрен Илић из Мрчајеваца и Никола Димитријевић из Прељине.²²

Био је то град, крајем XIX и почетком XX века, који се ослобађао заосталих односа и све брже улазио у сферу развијенијег места. Унапређивано је основно и средње школство, крупније занатство и трговина заузимају су све значајније место у привреди. Убрзаније су развијани индустријски капацитети. Све више су прихватани нова мода и савременији начин живљења. Ништа се није случајно догађало. Нове појаве имале су основу у тадашњем друштву. Корелативност и међусобна усклађеност појава трајали су по познатим друштвеним законитостима.

У таквим околностима развоја града и његове привреде осниване су самосталне акционарске банкарске организације у циљу задовољавања растућих потреба за финансијским капиталом и бржим капиталисањем, односно ради остваривања профита. Покушаћемо да дамо приказ и анализу пословања акционарских банака, у границама расположивих података:

ЧАЧАНСКА ШТЕДИОНИЦА У ЧАЧКУ основана је 10. фебруара 1885. године, на збору грађана, као акционарско друштво. Оснивачи су били: Илија Кривачић, Илија К. Илић и Владимир Антонијевић, трговци из Чачка. Тада се вршио и упис акција од по 50 динара.²³ Издато је 2.000 акција по 50 динара, тако да је акцијски капитал износио 100.000 динара. Правила Штедионице усвојена су 2. априла 1885. године.²⁴

Прва редовна скупштина акционара одржана је 21. јануара 1886. Тада су усвојене измене и допуне правила. Из ових измена може се закључити да су одобравани кредити на основу залог неке имовине или покретне вредности. Акције су гласиле на име и код њиховог промета, односно преноса на неко друго лице, Штедионица је наплаћивала за сваку такву акцију по 20 пара динарских у корист резервног фонда. Истовремено су додата и три нова члана. Изабрани часник (мисли се на изабраног члана Управног или Надзорног одбора), ако не буде хтео да врши ову дужност, а управа му не усвоји разлоге, сав добитак на 10 акција губи у корист резервног фонда. Регулисано је да ће сви часници бити кажњени са по једним до три динара ако тачно не врше своју дужност. Тада је председник управе био Стеван Ф. Крен, потпредседник Петар М. Николић, а чланови: Владимир Антонијевић, М. Тепчевић, Илија К. Илијић, Јован Степановић, Ђорђе Бојовић, Илија Кривачић, Сретен Томић, Марко Ј. Милинић, Обрад Лазовић, Александар Пушељић, М. Б. Благојевић, Стојан Ристић, В. Ивановић и Тодор Николић, сви из Чачка.²⁵ Измене и допуне Правила Штедионице, министар народне привреде одобрио је 19. фебруара 1886. године.

На XV скупштини Чачанске штедионице, одржаној 16. фебруара 1900. Управни одбор поднео је извештај о раду у 1899. години.²⁶

За учешће у раду XV збора акционара пријавило се 45 акционара са 482 акције и 94 гласа.²⁷

Из рачунског дела извештаја о пословању банке за 1899. годину види се: повећало се стање меница у портфељу за 34 одсто

према 1898. години, а смањено је код Народне банке за 55 одсто; зајмови на залогe повећани са 12.259 у 1898. на 35.065 динара у 1899. години, или за 186 одсто; штедни улози повећани су од 159.453 на 249.195 динара или за 56 одсто; дуг по текућим рачунима у злату одржавао се на истом нивоу од 9,5 хиљада динара, као у 1898. години; дуг по текућим рачунима у сребру износио је 32.452 динара, или мање за 47 одсто према претходној години.

Чачанска штедионица је у 1899. години остварила следећи финансијски резултат: укупан приход 39.674,92 динара, укупан расход 25.005,42 динара и чиста добит за поделу 14.669,50 динара.

Остварена добит овако је расподељена: 3.669,50 динара за резервни фонд, за отпис сумљивих потраживања, отпис намештаја и исплате тантијема и 11.000 динара за поделу акционарима по 11 динара за сваку акцију (или 11 одсто од вредности акција)²⁸ Истовремено, у извештају се истиче да је новчани завод у току петнаестогодишњег рада имао и извесних губитака и да је неопходно да се ти губици покрију у року од две — три године. Остварена чиста добит у 1899. години омогућила је да се ова замисао и оствари.

На овој скупштини усвојен је рачун изравнања са стањем од 31. децембра 1899. године:

Актива	
Назив билансне позиције	1899
1. Благајна	22.646,44
2. Менице	
— у лисници — портфељу	288.565
— у депоу код Народне банке	27.930
— у депоу Београдске задруге	15.050
— код Суда за наплату	1.625
3. Зајмови за залогe	35.065
4. Штедионицина зграда	34.430,95
5. Кауција	10.000
6. Наплата	643,10
7. Намештај	2.232,55
8. Парнична такса	143,10
9. Књиге и хартије	591,98
Укупно	439.023,12

Извори средстава показују следеће стање:

		Пасива
Назив билансне позиције		1899
1. Главница (1.000 акција à 100 динара)		100.000
2. Улог штедионички		249.195,50
3. Дуг по текућим рачунима		
— Народној банци, у сребру		21.215,37
— Београдској задрузи, у злату		9.956
— Београдској задрузи, у сребру		1.281
4. Фондови		
— резервни		26.096,05
— за амортизацију зграде		600
5. Резервне ажије		10.000
6. Полагачи кауције		1.696,80
7. Дивиденда за 1897 и 1898		55
8. Камате за пренос		3.530,50
9. Београдска занат. задруга		77,40
10. Порез на услуге		560,90
11. Одсек осигурања		2.220
12. Тантијема		1.538,60
13. Добит за поделу		11.000
	У к у п н о	429.023,12 ²⁹

За наредне три — четири године пословање је било нешто успешније. О томе говоре нека од докумената. Поред раста укупне билансне суме, нарочито је 1903. године било повећање, према 1899. код појединих билансних позиција: менице у портфељу и код других банака за 30⁰/₀, штедња за 17,2⁰/₀; фондови су били већи за 27 одсто и добит за поделу акционарима за 9,3 одсто.³⁰

У извештају Управног одбора Штедионице о пословању у 1903. години, поред осталог, каже се: „Прошла година била је у опште узевши средња — ни добра ни хрђава. Виногради су у нашој околини, скоро свуда добро понели и добре резултате дали, док је, међутим шљива, једино у срезovima драгачевском и моравичком добро понела а у осталим срезovima, већим делом оманула.

Како су добро понели неки погранични срезови округа ужицког, то су наши трговци закупили многе шљиваке у тим срезовима ради производње пекмеза, раду чега је и тражња новца на нашој пијаци била доста јача но прошлих година.

Да би подмирила потребе трговаца извозника управа је потражила ванредан кредит код Привилеговане народне банке у Београду и благодаревћи познатој увиђавности и предусретљивости Народне банке, добила је ванредан кредит у суми од Дин. 20.000, с којим је била у стању да подмири повећану потражњу новца...

По крај свега тога што су послови у прошлој години били јачи но они у претпрошлој години ипак је постигнут слабији успех у 1903. г. од онога у 1902. г. Овој појави је узрок, што је каматна стопа на улоге још од 1. јула 1902. г. повишена од 5% на 6% док је на менице задржата била стара каматна стопа од 10%, 9% и 8%.³¹

Извештај су поднели чланови Управног одбора: Петар М. Николић, (председник), Витор Аћимовић, Илија Кривачић, Алекса Пушелић, Влад. В. Благојевић, Илија К. Илијић и Никола Аћимовић.³²

На XIX скупштини акционара, 17. фебруара 1904. године, усвојени су извештај Управног одбора и завршни рачун о пословању у 1903. години. Седница је била заказана за 7, али је одложена за 17. фебруар, пошто је било депоновано само 155 акција, што није довољно за одржавање скупштине. За скупштину накнадно су 24 акционара депоновала 326 акција са правом на 54 гласа. На седницу је дошло 22 акционара који су били сопственици 319 акција са 53 гласа.

Слично се поновило на XXI скупштини, заказаној за 12. фебруар 1906. године и на коју је дошло само седам акционара са 80 депонованих акција и 16 гласова. Седница је одложена и одржана 22. фебруара 1906. На њој су учествовала 22 акционара са 347 акција и правом на 55 гласова.³³

Подаци о мањем депоновању акција од номиналног броја уочи одржавања скупштине и учестала појава да мањи број акционара долази на седнице, указују да се у првој деценији XX века радило о извесним поремећајима у односима, односно о кризи у Чачанској штедионици. Разлоге треба тражити и у разортачењу Илије Кривачића и Петра Николића са Владимиром Антонијевићем који је био један од оснивача Чачанске штедионице. У списковима присутних акционара, односно депонованих акција, Владимир Антонијевић се задњи пут помиње 1900. године. Затим — у јануару 1908. године дошло је до разортачења између Илије Кривачића и

његовог побратима Петра М. Николића, који су били оснивачи, водећи акционари и чланови управе у Чачанској штедионици.³⁴ Ово није могло да прође без последица, које су се осетиле и у пословању њихове банкарске организације. Од тада породица Николић почиње да доминира у раду Чачанске штедионице и по броју акција и по учешћу у управљању банком.

Настанак кризе у овој установи потврђују и подаци о релативно малом проценту дивиденди у односу на номиналну вредност акција. То се делимично може правдати привредним поремећајима, који су уследили уочи балканских и првог светског рата.³⁵ Међутим, тих година новооснована банка — Чачанска задруга за међусобно помагање и штедњу у Чачку — бележи солидне финансијске резултате окупљајући око 130 акционара.

Све ово потврђује да је у Чачанској штедионици уочи ратова било извесних поремећаја у односима између акционара, ако не између свих, а оно сигурно међу водећим.

ЧАЧАНСКА ЗАДРУГА ЗА МЕЂУСОБНО ПОМАГАЊЕ И ШТЕДЊУ основана је 15. новембра 1892. године.³⁶ Припреме за оснивање текле су од почетка 1892. године. Иницијативни одбор, назван Привремена управа, припремио је правила ове задруге, о којима се разговарало на скупу будућих чланова 22. марта 1892. Из дискусије на скупу од 18. октобра види се да су чланови привремене управе били: Сретен М. Гогоћ (председник), Васа М. Гавриловић, Васа И. Милекић и други из новоизабраног Управног одбора. Око ове задруге окупљали су се углавном радикали, а око Чачанске штедионице — либерали. И у ондашњим приликама партијска припадност је била један од значајних фактора за интеграциона и економска повезивања.

Привремена управа — иницијатори за оснивање ове банке, на скупу удеоничара, 18. октобра 1892. године, поднела је извештај истичући да је до 17. октобра уписано 426 удеоничара са 1.494 удеонице, од којих је 282 удеоничара уплатило 1.129 удеоница са претходном уплатом од 0,5 динара, а 144 удеоничара са 365 удеоница остало је да дугује.³⁷ На скупу је било присутно 134 удеоничара са 555 удела и са правом на 197 гласова, што је, према правилима, довољан број да скупштина може да доноси пуноважне закључке.³⁸

Овако велики број акционара, може да наведе на утисак о великој финансијској снази Задруге. Међутим, са мало анализе може се видети да је велики број акционара који поседују једну,

две или пет-шест акција, што говори о слабој финансијској снази појединаца и њиховој жељи да се нађу у кругу моћнијих. Само је 24 акционара, или 18 одсто, са по 10 и више акција (они су поседовали 295 акција или 53 одсто).

На овој скупштини су усвојена правила Задруге и изабран Управни одбор: Новак Стефановић, Ђорђе Ристић, Сретен Гогић, Васа И. Милекић, Миљојко Белопавловић, Миленко Ристић, Лука Васикић, Јанко Јерић, Васа Гавровић, Влајко Нешић, Никола Павловић и Видосав Раденковић.³⁹ У Контролни одбор: Миљко Протић, др Мита Николић, Ранко Б. Тајсић, Секула Гавровић и Милутин Анђелић.

Усвојен је и годишњи буџет, који је износио 3.920. динара: за плате књиговође — 1.800, и послужитеља — 360 динара, за намештај и књиге — 1.200, за стан — 360 и за огрев и осветљење — 200 динара. Установљен је резервни фонд, одбитком 10 одсто од годишње целокупне добити док не достигне 6.000 динара, а након тога скупштина ће одлучити о даљем издвајању средстава.

При крају рада ове скупштине Васа М. Гавровић, поред осталог, истакао је: „Важност и корист установљења ове наше задруге, којој смо данас живота дали и неописана је и недогледна. Од њеног рада имаће сваки њен члан — удеоничар — веома лепе користи, а нарочито наш занатлија и земљорадник, први зато што му је створена једна тако рећи шлар каса, у коју ће сваки занатлија, сваки раденик моћи да стави извесну суму, заштеђевину од своје зараде те да му ова отуд користи даје и да у нужди опет онај свој улог дати на уштеду може лако подићи.

Земљораднику пак користи и то недогледна корист је отуд што уштеђевином својом у оном времену, кад му је стигла имовина те да је може продати по доброј цени, уложио је на удеоничку књижицу извесну суму и онда, кад му је ова од велике потребе исту опет узима и служи се а не да тада даје свој мал у бесцење само зато што му је требало неколико динара, те да доврши копање, оргање, кошење и тд.“

Прва редовна скупштина овог кредитног завода одржана је 14. марта 1893. године: размотрен је извештај о једногодишњем раду, вршене су извесне измене и допуне правила. У записнику констатовано је: „Члановима управе и контр. одбора није рок своје службе истекао“,⁴² па су остали у истом саставу.

У неколико наврата на скупштинама вршене су измене и допуне правила. Имамо прилику да нешто више кажемо о пречишће-

ном тексту правила, донетим на збору чланова Задруге 8. марта 1898. са изменама од 18. марта 1899. године:⁴³

Чачанска задруга за међусобно помагање и штедњу извршила је кључну измену тиме што се њено пословање не заснива на уделама, већ на акцијском капиталу. У другом ставу општих одредби каже се: „Према исказаној жељи задругара на годишњем редовном скупу свом од 30 јан. 1897. г. а према одредбама закона о акционарским друштвима од 10. децембра 1896. године редовни збор акционара Чачанске задруге за међусобно помагање и штедњу држат 8. марта 1898. г. изменио је досадања правила као што следује...“ Истовремено је усвојен скраћени назив овог банкарског завода: Чачанска задруга.

Капитал Чачанске задруге установљен је на 200.000 динара у сребру. Он се састојао из 1.400 акција првог кола од по сто динара — 140.000 динара основне главнице и 600 акција другог кола од по сто динара = 60.000 динара. Било је предвиђено да се по коначној уплати удела удеоначарске књижице замењују са сталним акцијама. Тада је одлучено да су акције безимене, односно гласе на доносиоца, што говори да је њихов промет био једноставан из руке у руке или преко берзи вредносних папира.

Нове одредбе указују да се Чачанска задруга трансформисала у акционарско друштво.

Она је обављала следеће банкарске послове: примала је новац на штедњу, давала зајмове на менице (с тим да се не даје на мање суме од 25 динара ако не гласе на рок дужи од три месеца), давала је зајмове на обвезнице (на највећу суму од 200 динара, а не мању од 40 динара у сребру, на најдужи рок од три месеца), давала је зајмове на залог драгоцености до 2/3 процењене вредности, бавила се и другим банкарским пословима, изузев шпекулација на берзама.

Чланови Управног одбора, пре него што ступе на дужност, обавезно су полагали на име кауције у депозит Задруге по 15 акција, што је износило 1.500 динара. Мандат ових чланова је био три године, с тим што су сваке године мењана по два члана, које коцка одреди.

Сваки акционар је имао удела у имању и добити Задруге сразмерно капиталу који његове акције представљају. На зборовима акционара, акције су давале право гласа: три акције — један глас, 10 акција — два гласа, 20 акција — три гласа, 35 акција —

четири гласа, 50 акција — пет гласова, 65 акција — шест гласова, 80 акција — седам гласова и 100 акција — осам гласова. Сваких даљих 50 акција давале су право на један глас, с тим што их нико није могао имати више од десет.

Од остварене чисте добити прво су издвајана средства у резервни фонд, затим су долазили тантијема члановима одбора, а остатак се стављао на располагање збору за расподелу акционарима, односно исплату дивиденде.

Правилима је било предвиђено да Задруга престаје да ради, поред осталог, и кад ово акционарско друштво, сем резервног фонда, изгуби једну шестину капитала. У том случају се сазива ванредни збор акционара.

Одређени финансијски показатељи указују на динамичан развој ове банкарске организације. О томе се посебно истиче на XII редовном збору акционара, одржаном 1. фебруара 1904. године.

У финансијском извештају управног одбора о пословању Чачанске задруге у 1903. години истичу се бројни подаци, од којих ће мо неке упоредити са стањем из 1902. године:

Ред. број	Назив билансне позиције	1902.	1903.
1.	Благајна	9.835,60	15.229,35
2.	Менице	292.505	312.468
3.	Обвезнице	53.245	33.375
4.	Залог	18.102	21.172
5.	Наплата	603,35	1.439
6.	Оставе код Народне банке	457.550	54.120
7.	Разне особе	4.176,10	4.331,30
8.	Народна банка (тек. рачун)	48.738,22	30.636,05
9.	Улози на штедњу	147.911,35	168.381,65
10.	Резервни фонд	22.799,20	25.080

Чачанска задруга је у 1903. години остварила следећи финансијски резултат:

Укупан приход	Дин. 53.214,14
Укупни расходи	Дин. 30.213,33
	<hr/>
Д о б и т	Дин. 23.000,80
Од ове суме одбија се и то:	
— за резервни фонд	2.200,80
— за тантијеме	800 3.000,80
	<hr/>
Чиста добит за поделу акционарима	Дин. 20.000.

Задруга је, нормално, у 1903. години наплаћивала камате: по меницама акционара — девет одсто, по меницама неакционара — 10 одсто, по обвезницама — 12 одсто, по залогома до 1.000 динара — 10 одсто, преко ове суме — девет одсто, а на улоге (штедњу) — пет одсто.⁴⁴ Оваква политика каматних стопа, поред осталих фактора, обезбеђивала је позитивнији финансијски резултат банке у 1903. години.

На овом збору акционара усвојен је и буџет за 1904. годину: награда председнику — 1.800, плата књиговође — 2.520, плата благајника — 1.440, плата ликвидатора — 840, плата служитеља — 720, огрев и осветлење — 120 и општи трошкови — 800 динара.

За овај збор 40 акционара депоновало је 966 акција са 101 гласом.⁴⁵

Број пријављених, односно присутних акционара, са бројем властитих акција на овом и ранијим скуповима говори да су извршене велике квантитативне и квалитативне промене у овој новчаној установи. Заправо, рапидно се смањио број акционара, а појединци су постали власници већег броја акција. И овај пример потврђује законитост у капиталистичком систему о концентрацији и централизацији капитала из већег у мањи број руку.

ЧАЧАНСКА УДЕОНИЧКА, ОДНОСНО АКЦИОНАРСКА ЗАДРУГА, основана је 27. априла 1900. да би кредитима помагала земљораднике и пољопривреду уопште. У првој години рада оснивачи су уплатили половину својих улога — 50.000 динара. Овај основни капитал употребљен је за кредитирање задругара по основу меница и обвезница.

Одмах се увидело да је организациона поставка на задружним уделима ограничавајући фактор развоја Задруге и њених могућности за коришћење кредита и других банкарских повољности,

које имају акционарски новчани заводи. Задругари су овај проблем покушали да реше изменом правила.

О измени задружних правила и њиховом прилагођавању закону о акционарским друштвима, Управни одбор је 11. децембра 1901. писао министру народне привреде: „Подносећи Правила Чачанске акционарске задруге на потврђај, која су усвојена на ванредној скупштини удеоничара Чачанске удеоничке задруге, држатој 10. марта т. год. у Чачку, на основу чл. 8. Закона о акционарским друштвима, овим изјављујемо, да ћемо сви чланови управног и надзорног одбора досадање Чачанске удеоничке задруге, која прелази у акције под називом Чачанска акционарска задруга суделовати сваки од нас у овом предузећу са по десет акција“.⁴⁶

После извесне преписке, Привредни савет краљевско-српски је 28. фебруара 1903. обавестио министра привреде да, поред друга два новчана завода, има места постојање ове задруге. Прихваћена су њена правила, с примедбом да се измени тачка 6 члана 18, јер је веома растегљива, односно непрецизна. Министар народне привреде, својим решењем од 1. марта 1903. године, одобрио је пререгистрацију Задруге у акционарско друштво.

Након овога одржана је редовна скупштина акционара Чачанске акционарске задруге 13. априла 1903.

У извештају Управног одбора о пословању у 1902. години истакнуто је да је скупштина требало да буде одржана раније. Међутим, чекала се потврда правила, односно санкционисање пререгистрације Задруге у акционарски новчани завод. Наглашено је да је за време трајања поступка, одобрења њихових правила у Чачку основан још један новчани завод (Чачански кредитни завод 1901) и да је извесна личност, која је имала велики уплив, желела да се Задруга споји са новооснованим новчаним заводом; пошто до тога није дошло трудила се да осујети одобрење нових правила Задруге. У извештају је истакнуто: „Ми дакле стојимо пред свршеним чином, удеоничка задруга не постоји више, њу је заменила акционарска задруга а у замену за сваке две удеонице издаће се по једна акција. Овим чином наш ће завод добити снажнија полета а акционари веће користи“.⁴⁸

Пошто је констатовано да је у 1902. години остварена чиста добит од 2.883,09 динара истакнуто је: „Управном одбору част је предложити скупштини да се од чисте добити која износи Дин. 2.883,09 исплати на име награде и то председнику управног одбора 360, члановима управног одбора за дежурство по 30 = 360 динара,⁴⁹

од остатка да се исплати оним акциоанарима који су до 31. децембра 1901. године дали своје уплате 2.097,50, а преостали део од 65,59 динара да се изда на име награде Надзорном одбору.“

На скупштини је изабран Управни одбор: Видосав Штуловић, Радивоје Јекић, Милан Петровић, Петар Обрадовић, Василије Рабреновић, Станко Михаиловић, Миљко Мандић, Милоје Станојевић и Томо Милошевић, али и Надзорни: Светозар Веселиновић, Марко Павловић, Милан Шуљагић, Јеремија Јовичић и Трифун Ђукановић. Међутим, није се прихватио чланства одбора Милан Шуљагић, а на његово место изабран је Милић Савић.

Друга редовна скупштина акционара Чачанске акционарске задруге одржана је 1. фебруара 1904.

Од 61 пријављеног на скупштини су учествовала 42 акционара с 522 акције и 167 гласова.

На скупштини је Управни одбор поднео финансијски извештај о пословању Задруге:

Ред. број	Билансне позиције	1902.	1903.
АКТИВНИ ПОСЛОВИ			
1.	Благајна	1.124,30	951,80
2.	Менице у лисници	29.575	63.265
3.	Обвезнице у лисници	36.680	42.777
4.	Зајмови за залог хартија од вредности	2.530	2.090
5.	Кауције	500	7.800
6.	Намештај и прибор	656	839,60
ПАСИВНИ ПОСЛОВИ			
		На крају године	
		1902.	1903.
1.	За уплаћених 1000 комада акција I кола, 50.000 дин. и за уплату главнице II кола 14.297,50 дин.	50.000	64.297,50
2.	Резервни фонд I кола, унето 15% чисте добити на дан 31. 12. 1903.	5.050,70	5.929,20

3. Резервни фонд II кола на дан 31. 12. 1903. од уписаних 290 ком. акција и наплаћено по свакој акцији 1 динар		290
4. Улози на штедњу	7.871,90	33.499,50

У току 1903. према претходној години остварени су позитивни резултати у пословању: есконт меница био је већи за 114 одсто, а обвезница за 17 одсто. Улози на штедњу били су већи за преко четири пута.⁵⁰

Из прихода у 1903. години од 12.172,65 динара Задруга је покрила све трошкове пословања и остварила чисту добит од 4.752,60 динара у сребру. Она је овако расподељена: дивиденда акционарима првог кола за 1903. по купону број 1, по свакој акцији четири динара у сребру, што чини 4.000 динара; акционарима другог кола унесе но је у њихов резервни фонд 400 динара, а остатак од 352,60 динара пренет је као добит у 1904.

У извештају Надзорног одбора за 1903. годину каже се да је између његових чланова и Светозара Веселиновића, председника Надзорног одбора, дошло до размимоилажења; он је „поднео извештај по свом неком убеђењу и пошто се са њим нисмо сложили нити смо хтели поднети нам извештај подписати, то подносимо данашњем акционарском скупу свој извештај“.⁵¹ Ови чланови Надзорног одбора (Трифун Ђукановић, Марко Павловић и Милан Савић), веома су позитивно оценили рад и пословање Задруге за 1903. годину: „Задруга у прошлој години није претрпела никаквих штета, нити је на концу године имала коју меницу или обвезницу за наплату код извршних власти, а свима је вама познато да смо ми данашњу акционарску задругу створили из сиротињске задруге“.⁵² Извештај председника Надзорног одбора Светозара Веселиновића није прихваћен и он је поднето оставку, која је на збору прихваћена.

На овом скупу усвојен је буџет за 1904. годину. Плате: књиговођи — 2.000, благајнику — 960 и служитељу — 600 динара. Награде: председнику Управног одбора — 400, члановима Управног одбора — 720, члановима Одбора за цензуре — 312 и члановима Надзорног одбора — 144 динара. Кирија за задругин локал — 480 динара. Остало: административни трошкови — 120, канцеларијски огрев — 60, канцеларијско осветљење — 60, књиге и хартије — 84 динара. Укупно: 5.940 динара.⁵³

Сви индикатори указују да је номинални износ главнице и других билансних позиција био мали, у поређењу са другим новчаним заводима. Међутим, са становишта релативних односа може се оценити да се радило о веома позитивном финансијском пословању, младе новчане установе.

Даље пословање Чачанске акционарске задруге показује да се повећала главница, заснована на продаји емитованих акција. Ово се види и из података Четврте редовне акционарске скупштине Задруге, одржане 2. фебруара 1906. године: била су заступљена 49 акционара, са 1.176 акција од по 50 динара у сребру и са 385 гласова.⁵⁴ Тада није усвојен предлог Управног одбора о расподели добити за 1905. годину, већ је одлучено да се дивиденда исплати по 4,5 динара на сваку акцију (што чини на 2.000 акција 9.000 динара у сребру), а остатак од 29 динара да се пренесе у 1906. годину.⁵⁵

У време рада Чачанске акционарске задруге (1900) постојао је и новчани завод под називом Чачанска задруга за међусобно помагање и штедњу у Чачку (1892). Очито се радило о сличним називима два новчана завода. Услед тога често су се дешавале грешке: поједине пошиљке предаване су једном, уместо другом заводу. Ово је посебно руководило Десету редовну скупштину акционара, 5. фебруара 1912. године, да измени назив Задруге, односно своја дотадашња правила у следећем: дотадашњи назив Чачанска акционарска задруга замењен је са Чачанска банка.⁵⁶ Ова измена је регистрована код Првостепеног суда у Чачку 9. августа 1912. На овој скупштини капитал је повећан од 100.000 на 150.000 динара (подељен у 3.000 акција од по 50 динара).

По правилима подизање штедних улога морало је да буде знатно пре најављено. Подизано је: до 200 динара без најаве, преко 200 до 500 динара исплаћивано је пет дана после отказа, од 500 до 700 динара исплаћивано је 10 дана после отказа, од 750 до 1.000 динара — 15 дана после отказа, од 1.000 до 2.000 динара — 20 дана после отказа, од 2.000 до 5.000 динара — 30 дана после отказа и преко 5.000 динара — 45 дана после отказа.

Слична понашања су била и код других банака, што је најчешће регулисано повременим одлукама Управног одбора, зависно од потражње новца. Међутим, овде се суочавамо с појавом да се то имплицитно регулише правилима новчаног завода — да не би било изненадног пада ликвидности банке. Оваква и слична правила доношена су у време балканских и у предвечерје првог светског рата, када се осећала инфлација и све већа потражња новца. Ово је, ус-

твари, била мера да се заштити нагло смањење финансијског потенцијала банке.

Новим правилима Задруге, односно Чачанске банке, регулисано је да се од чисте добити има издвајати за резервни фонд 10 одсто, а на име тантијема: председнику управе — четири одсто, члановима управе — четири одсто, надзорном одбору — два одсто и чиновништву — два одсто; осталих 78 одсто стављано је скупштини акционара на располагање, односно на расподелу дивиденди. Ово је такође, била једна од новина, која указује на извесну оригиналност у то време у банкарству. Посебно је вођено рачуна о јачању резервног фонда, јер су рецесије и економске кризе биле, релативно, честа појава.

Интересантно је да се извешан број акционара и чланова управе ове банке налазио у чланству других новчаних завода после првог светског рата, што указује да су била прегруписивања и спајања капитала у трагању и успостављању нових економских и политичких веза.

ЧАЧАНСКИ КРЕДИТНИ ЗАВОД основан је у децембру 1901. године. Ово је била пета банкарска организација која је почела да ради у Чачку у раздобљу од 30 година. Разлоге за интензивирање банкарства треба тражити у економском развоју града и околине. У то време Чачак је имао 13 еснафа, од којих су пекарски, опанчарски, поткивачки, бакалски, обућарски, абацијски, кројачки, бојацијско-мунџијски, зидарско-тесачки и трговачки располагали са капиталом од 2.648,85 динара,⁵⁷ а терзијски, столарски и сарачки еснафи нису имали капитале. (У то време чачански еснафи располагали су са капиталом који је од капитала шест краљевачких еснафа био већи за 134 одсто).

Оснивачки одбор Чачанског кредитног завода, на свој захтев, добио је од Суда општине града Чачка 12. децембра 1901. године акт, следеће садржине: „Уверење којим Суд општине чачанске тврди да су: Влајко Антонијевић, тргов. оvd, Иван Стојишић, апотекар оvd, Настас Илић, тргов. оvd, Ђорђе М. Басарић, трг. оvd, Станојло М. Гавриловић, поткивач оvd, Љубомир Мил. Игњатовић, економ оvd, Мил. Ст. Београчић, каф. оvd, Витомир Николић, трг. оvd, Лазар Милојевић, предузимач оvd. и Павле Дунић, трг. оvd. владања доброг и да пуноважно располажу са својом имовином“.⁵⁸ У овом одбору наилази се и на имена људи који су били акционари у Чачанској штедионици, а неки њени оснивачи, што доказује да је у релативно малом временском размаку дошло до поремећаја

у односима људи код неких новчаних завода и поновног окупљања истомишљеника за оснивање новог новчаног завода.

Оснивачки одбор је 1901. године издао 1.000 акција од по 100 динара — тако да је оснивачки капитал овог завода износио 100.000 динара у сребру.

Чачански кредитни завод, односно његов оснивачки одбор, писмом од 21. јануара 1902, обавестио је министра народне привреде у Београду да је Завод уписао целу главницу, сходно законским прописима о акционарским друштвима, и молио да одреди свог комесара који ће присуствовати првом збору акционара.

Први редовни претходни збор акционара одржан је 24. фебруара 1902. Усвојени су извештаји оснивачког одбора и изабрани чланови Управног (Настас Илић (председник), Љубомир Игњатовић (потпредседник), Влајко Антонијевић, Витомир Николић, Милан Београчић, Станојло М. Гавриловић, Павле Дунић, Ђоко Басарић, Лазо Милојевић, Василије Василијевић, Драгутин Лазовић, Радивоје Тодоровић) и Надзорног одбора (Иван Стојшић, Тихомир Драшковић, Јован Николић, Малица Јелић и Недељко Рацић).

Први редовни збор акционара одржан је 19. јануара 1903. За учешће на њему пријавило се 60 акционара, са 566 акција и 180 гласова. Највише их је било из Чачка.⁵⁹

Од укупно емитованих, за овај збор је било депоновано 566 акција или 56,6 одсто.

У недостатку историјске грађе, немамо могућности да још нешто кажемо о овом заводу и његовом пословању до првог светског рата.

БАНКЕ У ГОРЊЕМ МИЛАНОВЦУ

Горњи Милановац је настао средином XIX века. Од оснивања почео се развијати као административни и економски центар таковског и рудничког краја. Све интензивније је насељаван сеоским становништвом, које је налазило запослење у занатству, трговини и другим делатностима. Ово место имало је 1877. године: 261 приватну кућу, 70 дућана, 19 механа, мушка основна школа са два учитеља и 79 ученика, женска основна школа са једном учитељицом и 25 ученица. Укупно: 1.084 становника (658 мушких и 426 женских).⁶⁰

У уској спрези са развојем града и робноновчане привреде основана је и прва савремена финансијска организација — банке. Била је то Горњо-Милановачка штедионица, основана 1888. године.

Убрзани развој занатства и трговине потврђује и податак да је у Горњем Милановцу крајем XIX века било шест еснафа: мешовити (с капиталом од 1.200 динара и 38 чланова), зидарско-тесарски (с капиталом од 478,97 динара и 21 чланом), абацијски с капиталом од 1.022,98 динара и 13 чланова), опанчарски (с 630 динара капитала и 19 чланова), терзијски (388,20 динара са 12 чланова), пекарски (с капиталом од 496 динара и 21 чланом).⁶¹

Упоредо с привредним развојем, град се просторно ширио. Грађени су: куће, дућани, кафане. Отворена је читалница (1869. године), а 1879. године и гимназијска реалка. Прва штампарија почела је да ради 1890. године.⁶²

У корелацији ових односа развијало се и банкарство, као значајан и подстицајни сегмент укупне привреде. У Горњем Милановцу су пре првог светског рата радиле четири банкарске организације: Горњомилановачка штедионица (1888), Рудничка банка (1908), Таковска банка (1910) и Рудничка окружна задруга (1911).⁶³

ГОРЊОМИЛАНОВАЧКА ШТЕДИОНИЦА основана је 22. августа 1888, а почела је да ради 10. новембра 1888. Почетни акцијски капитал износио је 75.000 динара. Први Управни одбор чинили су: Живко Поњавић (председник), Младен Миловановић (подпредседник), Милутин Сретеновић, Петар Павловић, Марјан Марјановић, Јеврем Мијатовић и Вићентије Васић, а Надзорни: Александар Богдановић (председник), Максим Л. Сретеновић, Јеремија Матић, Лука Јакшевац и Милић М. Ђорђевић.⁶⁴

За ову банкарску организацију карактеристично је да је њен акцијски капитал и на крају 1896. године био непромењен — износио је 75.000 динара.

И за ову банку веома је оскудна историјска грађа. Ипак, оптимисти смо у очекивању да ће даљим истраживањима од њене документације још нешто бити откривено.

РУДНИЧКА БАНКА основана на седници командитора 7. априла 1908. Види се да се радило о командитном друштву, односно ортачком предузећу, са двоструким јемством ортака: једни јемче целокупном имовином — унутрашњи чланови, а други улогом у новцу — спољни чланови. Записник о оснивању потписали су командитори, тј. унутрашњи чланови, и прихватили обавезу о уплати одређеног броја акција и они се појављују у управи банке, а спољни чланови, односно командити, само су откупили изванредан број акција. У записнику се наводи:

„На данашњој седници приступило се раду о самом оснивању Банке и решавано је о томе. Како ће се и на који начин разделити Банчин капитал међу командитора и оснивача ове Банке.

Пошто је већ раније цела ствар била поверена г. Петру Т. Милановићу трг. оvd. да исти прима на себе задатак да спреми друштвена правила, нарочито потребан намештај за канцеларију и остале канцеларијске потребе, то је на данашњој седници г. Милановић прочитао правила друштвена и Конференција је иста примила акламацијом.

Капитал сам утврђен овим правилима распоређен је међу командиторе који су примили насе обавезу да уплате (мисли се на број акција — примедба ЈД) овако:

Петар Т. Милановић	20 ком.	Дин. 10.000.
Сима С. Мајданац	20 ком.	Дин. 10.000.
Милутин С. Мајданац	16 ком.	Дин. 8.000.
Љубомир Ђорђевић	14 ком.	Дин. 7.000.
Нићифор Филиповић	10 ком.	Дин. 5.000.
Бранислав Лугоморски	10 ком.	Дин. 5.000.
Јанко Чегачац	10 ком.	Дин. 5.000.
Нестор Бојовић	8 ком.	Дин. 4.000.
Јеврем Мијатовић	8 ком.	Дин. 4.000.
Јеврем Оташевић	6 ком.	Дин. 3.000.
Милоје Васић	6 ком.	Дин. 3.000.
Марко Ж. Димитријевић	4 ком.	Дин. 1.000.
Никола Мирковић, перд. суда	4 ком.	Дин. 1.000.

Рест 70 ком. друштвених акција узели су гг Милорад Драшковић, бив. министар 20 ком. Мика Драгићевић, директор Пром. Банке 20 ком. Љубомир Миликић, пуков. у пенз. 4 ком. Лука Милинковић, трг. из Београда 26 ком.

Иста су гг примила на себе да уплате овај број акција и то по међусобном споразуму са г. Петром Милановићем, трг. оvd.

Уплата се има извршити: како је друштвеним правилима предвиђено.

Стављено је још у дужност г. Милановићу да распише конкурс у новинама за књиговођу; и од оферираних (Комано) кандидата изабран је г. Александар Миленковић чиновник Крушев. Банке и то са платом од Дин. две хиљаде годишње.

Са овим је седница закључена“.⁶⁶

Овај документ потписали су сви оснивачи.

Произилази да је Банка издала 200 акција на по 500 динара, што је чинило акцијски капитал од 100.000 динара.⁶⁷

Чланови Управног одбора, односно управе (у записницима се наводе оба назива), били су: Петар Т. Милановић (управник), Сима С. Мајданац, Милутин С. Мајданац, Љубомир Ђорђевић и Јеврем П. Оташевић. Управни одбор врло често се састајао: сваких два или три дана. Био је веома експедитиван код есконтовања меница. Некад их је било преко 20 на решавању, а понекад само једна или две-три.

Балкански ратови успорили су привредну активност земље, па и таковског краја. Самим тим и рад ове банке. У једном записнику са седнице Управног одбора из септембра 1912. године каже се да ће управник и још неки чланови отићи на војну вежбу, па је речено: „Есконтовање нових меница од данас се потпуно обуставља до даљег решења управног одбора“.⁶⁸

У записнику од 22. септембра 1913. каже се да се састао Управни одбор после једногодишњег одсуствовања његових чланова. Затим је констатовано да Банка није радила за време ратних операција и због законских ограничења, односно законског мораторијума, мада је делимично обављала извесне послове: у време ратова 1912/1913. године својим улагачима исплаћивала је штедњу или друге улоге (ако је било неопходно), а и примала је неке улоге. Радило се о веома смањеном обиму пословања. Банка се тада није бавила есконтовањем меница, изузев у два случаја. На овој седници је расправљано детаљније и о пословању. Исаткнута је да је држава путем реквизиције у марту 1913. године узела 55.000 килограма пшенице из магацина Банке и да је 21.623 килограма пшенице продато фирми Мајданац, затим да је Банка извршила плаћање, односно отплату према Народној банци (у 1912 години — 7.000, а у 1913. години — 5.000 динара). Закључено је да се камата по свим меницама, која је остала на дугу од дана мобилизације, пренесе за наплату у 1913. годину и по наплати оприходује и да се остварена добит на продатој пшеници оприходује у 1913, али и да се сви остали приходи који нису наплаћени у прошлој наплате у 1913. години. Расходе књижити, одлучено је, онако како су настали. Тада је решено и о исплати плата чиновника који су били војни обвезници: књиговођи и благајнику — половина плате пошто су били резервни официри и за све време рата уживали официрску плату, а редовима — цела плата.

На седницама Управног одбора, одржаним 26. септембра и 3. октобра 1913, усвојен је извештај о пословању у 1912. години. Остварена добит износила је 26.680,10 динара. За амортизацију намештаја издвојено је 300,20, за резервни фонд (10 одсто) — 2.638 динара. Остала је чиста зарада од 23.741,90 динара. Од ове суме на име тантијема јавним ортацима (15 одсто) издвојено је 3.561,15, за тантијеме чланова Управног одбора (седам одсто) и тантијеме за вршење благајничких послова (у првој трећини 1912. године 12 одсто, а у осталом делу седам одсто) — 2.055, док је дивиденда на 200 акција по 60 динара достигла 12.000 динара. Остатак је био 6.125,75 динара.

У записницима се ништа не каже како је усмерен остатак чисте добити. Може се претпоставити да је пренет у наредну годину, јер је то тадашњим прописима било дозвољено.

Полазећи од тадашње вредности динара према злату и његовом паритету према долару, може се рећи да је то био веома повољан финансијски резултат. Добрим делом он је потицао из промета хране, односно пшенице.

Наредна пословна година била је неповољна. Рудничка банка је у 1913. години имала укупан приход од 10.352,83, а расходе од 29.498,35 динара. Према томе, остварен је губитак од 19.145,52 динара. У образложењу негативног финансијског резултата каже се: „Како банка у току целе 1913. год. нешто због рата а после извршене делимичне демобилизације месеца септембра, због закона о мораторијуму није могла своје послове редовно да обавља јер је мораторијум трајао до 18. јануара 1914. године и тек од тога дана почела ликвидација плаћања поступног о закону о ликвидацији мораторијума; то је и биланс банчин за прошлу 1913. год. испао пасива“.⁶⁹

Полазећи од остварених резултата у пословању, тадашњи председник управе Петар Милановић, на седници Управног одбора 4. априла 1914. године, истакао је: „На основу свега тога предлажем управном одбору да наша банка споји рад 1913. године са овом 1914. год. и да по закључку на дан 31. децембра 1914. год. и билансу који из тога проистиче изврши поделу чисте добити према друштвеним правилима.“⁷⁰ На овој седници, на предлог Симе Мајданца, Управни одбор решио је, тражећи излаз из ове финансијске ситуације, да изради на свом имању (између пруге и реке Деспотовице) 200.000 — 250.000 комада цигала, ако нађе подесне мај-

сторе, очекујући повољну цену за продају, с тим да се 50.000 ко- мада задржи за изградњу сопственог магацина.

Почетак и четворогодишње трајање првог светског рата пре- кинуо је рад и пословање многих предузећа и установа, па и ове банке. Након завршетка рата управа Рудничке банке први пут се састала 31. маја 1920. године, а 1. јуна почео је и рад.

ТАКОВСКА БАНКА, основана је 1910. године. У члану 1 и 2 Правила каже се: „У вароши Г. Милановац оснива се коман- дитно друштво на акције, с циљем да своје акционаре-командиторе и у опште привреднике потпомаже што јефтинијим кредитом и да код њих постиче и развија дух производње и штедње... Друштво се зове „Таковска банка“ Васић, Трифуновић и Ко^{ом}, Командитно друштво и под тим ће именом и фирму протоколисати“...⁷¹

Основна главница Таковске банке била је 100.000 динара, подељена у два кола по 1.000 акција. Свака акција имала је вред- ност 50 динара.

Оснивачи банке (њих 24), као ортаци, били су дужни да упишу по 30 акција и положи на име оснивачких трошкова по је- дан динар од акције.

Оснивачи ове банке били су: „Милорад Нешковић, механич- ја, Коста Радовановић, п. с. оvd. Радован Лолић, трговац из Бела- новице, Витомир Ф. Ћосић, економ из Драгоља, Владимир Лолић, трговац из Белановице, Станојло Р. Ковачевић, свештеник из Бр- ђана, Рајица М. Новаковић, трговац из Бреснице, Живојних Д. Ђукић, економ из Белановице, Ђорђе Петровић из Полога, В. Ж. Маринковић, економ из Г. Црнуће, Иван Ђорђевић, економ из Г. Црнуће, Драгутин Стевановић економ из Липовца, Љубинко С. Је- ре, свештеник Прањански, Светозар Ерић економ из Бањана, Сава Ђорђевић, свештеник из Доње Црнуће, Милан Васиљевић, економ из Бершића, Свет. Боровњаков, економ из Брезне, Ђорђе Симић, економ из Бањана, Јова Марјановић, економ из Бруснице, Божа Не- дић из Теочина, Сима Т. Миливојевић, свештеник, Вићентије Ва- сић, трговац, Добривоје Трифуновић, трговац и Сатнимир М. Ва- сић.“^{71а}

Таковска банка и Рудничка окружна задруга (1911) основа- не су уочи балканских и првог светског рата. У таквом времену нису се могли очекивати већи пословни ефекти. Међутим, после првог светског рата ово су биле познате и развијене банкарске ор- ганизације.

БАНКЕ У ГУЧИ

Крајем XIX века, када су у чачанском крају оснивана банкарска акционарска друштва, Драгачево се борило са бројним недаћама да што пре изађе из заосталости, да унапреди пољопривредну производњу, развије занатство и трговину.

У задњој четвртини XIX века, односно по статистици из 1876. године, драгачевски срез је, по неким параметрима, био и испред неких других срезова округа чачанског. У то време, Драгачево је имало 45 села и 3.644 приватних кућа. (На другом месту у округу после качерског среза — који је имао 3.760 кућа). Тада је Драгачево од свих срезова, имало најбројније становништво: 11.029 мушких и 10.796 женских душа — укупно 21.825 становника, али и највише пореских глава (3.950). У драгачевским школама било је 217 ученика — више од стања у другим срезовима (24 одсто у укупном броју ученика у округу чачанском). Те године Чачак је имао 87 ученика и 63 ученице. Кад се тиче развијености трговине, ствари стоје много лошије: није било варошких дућана; постојао је само један сеоски дућан. Варошких механа није било, већ само пет сеоских. Те, 1876. године нико се није населио у Драгачево, а одселила су се у друге крајеве Србије 392 лица (преко 50 одсто од укупног одсељених из округа чачанског).⁷² Овај податак и други, њему слични, говоре о веома тешким условима живљења у том крају. Становништво се претежно хранило пројом. Сточарство је било главно занимање и представљало извор прихода становништва. Добрих коња није било. Свилене бубе и дуван нису гајени. Жира, буковог и церовог, било је довољно, а сена су била добра. Конопљу су убили суша и град.⁷³

У то време и касније Гуча је давала тон живљењу у Драгачеву. Она се знатно брже развијала од других места у Драгачеву. „Највећи део становништва Гуче бавио се сточарство и земљорадњом, али и другим делатностима и занимањима. Међу њима је било попова... ковача и опанчара, механџија и трговаца „до Беча и Пеште“, официра и политичара. Исто тако, не мали број Гучана служио је и наднично за „(х)рану и одело“.⁷⁴

И поред свега, осећао се постепен привредни развој Драгачева. Томе је, у одређеној мери допринело и оснивање еснафа. Чланови оснивачког одбора били су: Јован Матић (председник), Велисав Белошевић, обућар, Грагомир Гавриловић, Вељко Радовић, Срећен Броћић, поткивач, Миљко Божанић, зидар, Милутин Протић,

ковач, Радомир Б. Савовић, терзија, Петар Вулетић, опанчар, Живојин Раковић, пекар, Ђорђе Стојић, опанчар, и Рајко С. Петровић, абација. Пошто су констатовали да у Гучи има 25 до 30 занатских мајстора разних струка, они су 29. децембра 1911. године основали „Еснаф свију заната за варошицу Гучу и срез драгачевски“ у Гучи. Овај еснаф је постојао до 1932. године када се трансформисао у Удружење занатлија.

У тој констелацији привредних токова долази до бржег развоја робноновчаних односа. Кретање робе и новчаног капитала и изван чачанског краја подстиче Драгачевце да успостављају нове привредне — новчарско — банкарске делатности у Гучи. Тако је у првој деценији XX века у Гучи основана и прва акционарска банка.

ДРАГАЧЕВСКА ЗАДРУГА ЗА МЕЃУСОБНО ПОМАГАЊЕ И ШТЕДЊУ основана је 1906. године. Кад се о томе говори, не може да се заобиђе писмо грађана варошице Гуче, упућено, 28. фебруара 1906. године, министру народне привреде, у коме се, поред осталог, каже:

„Ми потписати грађани варошице Гуче у Срезу драгачевском округу чачанском а у корист овог места и његове околине израдили смо под приложена правила поради оснивања акционарског друштва под називом „Драгачевска задруга за међусобно помагање и штедњу“. Ова правила израдили смо у два примерка равногласна на основу чл. 6 и 8. закона о акционарским друштвима.

Молимо господина министра да он изволи ова правила задруге ове одобрити“.⁷⁵

Молбу су потписали: Миљко Протић, трговац, др Недо Нешковић, лекар, Младен Броћић, трговац, Ђоко Протић, Милош М. Гавриловић, трговац, Драгутин Зисић, учитељ, Љубомир Планојевић, трговац, Алекса Т. Протић, Јован Вучковић, трговац, Спасоје Ђорђевић, трговац, Филип С. Мијатовић, свештеник, Андрија М. Броћић, Милисав Прелић, трговац, Милосав В. Гавриловић, трговац, Павле Драцковић, трговац и поп Неофит М. Симић.

Овом захтеву накнадно су приложена уверења Првостепеног суда у Чачку, среских власти у Драгачеву и суда општине гучке, из којих се види да су потписници доброг владања, да нису осуђивани, да се не налазе под истрагом, да могу располагати својом имовином, да нису под стечајем.

Министар народне привреде одобрио је правила новоосноване банке 7. јула 1906. године захтевајући извесне исправке. Тражио

је да се унесе обавеза да ће се сваке године редовни збор сазивати најдаље до 15. фебруара, да сваке три акције дају на збору право по један глас, с тим да нико не може имати више од пет гласова — ма колико акција имао.⁷⁶

Акцијски капитал састојао се од 100.000 динара (2.000 акција од по 50 динара).⁷⁷

Ова банка примила је новац на штедњу од једног динара и више, давала је зајмове на менице од 25 динара па навише (снабдеване са најмање два потписника и на рок од три месеца), давала је зајмове на обвезнице (са најмање три солидарна дужника). По обвезници одобравала је кредит од 20 до 200 динара с роком повраћаја до три месеца. Уз то, одобравала је и зајмове на домаће хартије од вредности.

После првог светског рата ова банка је неколико пута допуњавала своја правила повећавајући акцијски капитал новом емисијом акција и проширењем обима банкарског пословања.

У другој половини XIX века, округ чачански делио је судбину осталих крајева Кнежевине Србије. По многим параметрима био је упросечен са осталим деловима Србије: земљорадња је била претежна делатност, у градовима су се развијали занатство и трговина, индустрија је била у зачетку.

После ратова долазило је до извесне економске стабилизације, развијала се привреда, посебно индустрија и банкарство. Тај почетак обележен је оснивањем Прве српске банке и Народне банке. Након овог, у скоро свим крајевима, односно већим градовима, оснивани су акционарски новчани заводи, односно банке.

Уочи првог светског рата — 1913. године у Србији је постојало 187 новчаних завода са капиталом од 51.193.000 динара. Међу овим заводима највише их је било ситних, који су користиле кредите код већих банака. Постојала је међубанкарска сарадња и све већа емисија кредита. Од ових завода само њих 68 било је у сталној кредитној вези са Народном банком.⁷⁸

У чачанском крају од седамдесетих и осамдесетих година XIX века до краја прве деценије XX столећа, односно до првог светског рата, основано је 10 банкарских организација. Њихов рад био је у корелационој вези са привредним токовима овога краја. У ов-

ом приказу и анализи њиховог рада понекад су недостајали подаци из којих би се боље видео континуитет пословања. Међутим, и поред свега, могуће је сагледати време настанка и развоја банкарства у чачанском крају и његову повезаност са другим појавама у друштву.

НАПОМЕНЕ

1. Миодраг Угричић, Новчани систем Југославије, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, стр. 47—56.
2. Исто, стр. 61—64.
3. Исто.
4. Др Драгутин Гајић, Настанак и развој банкарства у Србији до првог светског рата, Месечни информатор, Удружење банака, Београд, 1985.
5. Исто.
6. Никола Вучо, Развој индустрије у Србији у XIX веку, Српска академија наука и уметности, Београд, 1981. године, стр. 5.
7. Као под 4.
8. Исто.
9. Исто.
10. Др Никола Вучо, Привредна историја народа ФНРЈ, Научна књига, Београд, 1948. стр. 239 и под 4).
11. Др Боривоје Јелић, Сто година Народне банке Србије, Народни музеј, Београд и Народна банка Србије, Београд, 1984.
12. Као под 7.
13. Јован и Илија Кривачић, Забелешке знатнијих догађаја (1853—1909), припремио: Милутин Јаковљевић, Изворник, 1, Међуопштински историјски архив, Чачак, 1984. године.
14. Исто, стр. 23.
- 14а. Мр Станоје Мандић, Привредне могућности и потребе региона Чачак „Експорт-прес“ Београд, 1973.
15. ИАЧ, Окружно начелство, Ф-ХIII, бр. 1 (50).
16. Оригинал документа код Радована М. Маринковића, новинара и публицисте из Чачка, фотокопија код аутора.
17. Исто.
18. ИАЧ, Окружно начелство, Ф-ХV, бр. 3 (27).
19. Архив СРС, Београд, МУД, П, IX — 127 — 1887.
20. Исто.
21. Као под 13.
22. Архив СРС, Београд, Т 1897 — Ф ХХIII — п. 24.
23. Као под 13.
24. Др Бранко Перуничкић, Чачак и Горњи Милановац, П, Историјски архив, Чачак, 1969. стр. 705.
25. Исто.
26. Исто, стр. 708.
27. Исто, стр. 708—709.
28. Исто, стр. 710—713.
29. Исто, стр. 707.
30. Исто, стр. 716—721.
31. Исто, стр. 715.
32. Исто, стр. 723.
33. Исто, стр. 725—726.
34. Као под 13.
35. Детаљније о овоме видети у раду др Николе Вуча, Народна банка краљевине Србије, Годишњак града Београд, ХХХI, 1984.

36. На основу податка о оснивачкој скупштини од 18. октобра 1892. године могло би се закључити да је то датум оснивања. Међутим, у правилима Чачанске задруге... у првом члану каже се да је 15. новембра 1892. установљен у Чачку новчани завод на удеонице (акције) под именом „Чачанска задруга за међусобно помагање и штедњу“. Претпоставља се да је ово датум регистрације по Првостепеног суда у Чачку.
37. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, II — 1896. Ф XV — п. 9.
38. Исто.
39. Исто.
40. Исто.
41. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, II — 1896 — Ф XV — п. 9.
42. Др Бранко Перуничкић, Чачак и Горњи Милановац, II, Историјски архив, Чачак, 1969, стр. 385.
43. Исто, стр. 418—433.
44. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, ТХХVI — 4 — 1906.
45. Исто.
46. Др Бранко Перуничкић, Чачак и Горњи Милановац, II, ИАЧ, 1969, стр. 654.
47. Исто, стр. 661.
48. Исто.
49. Исто, стр. 662.
50. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, Т—Ф XVII — п. 2. 1906.
51. Исто.
52. Исто.
53. Исто.
54. Исто.
55. Исто.
56. Правила Чачанске банке из 1912. године, Народни музеј, Чачак, не-сигнирано.
57. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, Т—25—1900.
58. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, Т — XXV — 13 1906.
59. Исто.
60. Др Бранко Перуничкић, н. д, стр. 63—64.
61. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, Т—1900— Ф III — п. 25.
62. Душан Папић, Привредни развој Горњег Милановца „Дечије новине“, Горњи Милановац, 1980, стр. 36.
63. Др Јарослав Дашић, Правила Таковске банке у Горњем Милановцу, Изворник, 2/85, Међуопштински историјски архив, Чачак, 1985, стр. 125.
64. Шематизам Краљевине Србије с календаром за 1893. годину, стр. 156 — 157, и за 1896. годину, стр. 139.
65. Исто.
66. Записник о оснивању Рудничке банке у поседу колекционара старина Михаила Трифуновића из Горњег Милановца, фотокопија код аутора.
67. По списку уписаних акција, произилази да је издато 206 акција, што је мало вероватно. Вероватно ради се о грешци при упису, јер из досадашњих истраживања није нам познато да је нека банка овако поступила, већ је издавала акције заокружујући на стотине, па зато мислимо да се радило само о 200 издатих акција по 500 динара.
68. Записник Управног одбора Рудничке банке од 14. септембра 1912. у поседу Михаила Трифуновића, Горњи Милановац,
69. Записник са седнице Управног одбора Рудничке банке од 4. априла 1914. код Михаила Трифуновића, Горњи Милановац.
70. Исто.

71. Др Јарослав Дашкић, Правила Таковске банке, Изворник, 2/85, ИАЧ, 1985.
71а. Исто.
72. Архив СРС, Београд, Начелство округа чачанског несрећена грађа.
73. Архив СРС, Београд, Мин. Е—Ф XIII, XIV — 1875.
74. Драгољуб М. Павловић, Стара Гуча и њени људи, Зборник радова Народног музеја, Чачак, 1981, стр. 51.
75. ИАЧ, Удружење занатлија у Гучи, К—1.
75а. Архив СРС, Београд, Министарство народне привреде, Т—Ф XXV — 5 — 1906.
76. Исто.
77. Исто.
78. Др Никола Вучо, н. д, стр. 241.

LES BANQUES DE LA RÉGION DE ČAČAK AVANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Les rapports des domaines de production et de commerce, tels qu'ils existaient dans la seconde moitié du 19e siècle, accélérèrent l'établissement et le développement d'une nouvelle activité relative à l'économie et aux finances, celle des banques. La situation monétaire s'étant stabilisée, on assista à la fondation d'organismes bancaires étatiques et semi-étatiques, ensuite à celle d'établissement bancaires par actions. On commença par instituer une Administration des fonds (en—1862), puis la Première Banque Serbe (en 1869) et les caisses d'épargne des districts, (en 1871); en 1873 le dinar fut institué comme unité monétaire légale de la Serbie et en 1883 furent fondées la Banque Nationale et plusieurs banques par actions dans les villes principales de la Serbie.

C'est ainsi que commença le développement des banques en Serbie et, par conséquent, dans la région de Čačak aussi (Čačak, Gornji Milanovac et Guča). Parmi les sept caisses d'épargne qui furent fondées en Serbie, celle du district de Čačak commença à fonctionner en 1871, pour s'éteindre en 1895. Cependant, le développement des banques par actions fut plus intense, ce qui était caractéristique de la région de Čačak aussi, où la première banque privée de ce genre fut fondée en 1885.

Avant la Première guerre mondiale dix établissements bancaires privés fonctionnèrent dans la région de Čačak: cinq à Čačak, quatre à Gornji Milanovac et un à Guča. L'activité bancaire, inaugurée à Čačak par la fondation de la Caisse d'épargne de district, s'y déroule, donc, sans interruption, depuis 115 ans.